

Eindverslag van de werkzaamheden van de afdeling verificatie van Bureau Marorgelden

R. Grüter, december 2002

Archief Philip Staal

Inhoud

1. Inleiding
2. Het voortraject
3. De afdeling verificatie
4. De Werkgroep Verificatie
5. Adviezen aan Kamer I
6. Bronnen en de problematiek van verificatie
7. Bruiklenen en afspraken
8. Vertrouwelijkheid en geheimhouding
9. De verificatie in de praktijk
10. Tot slot

Bijlagen

- Lijst van afkortingen
- Cijfers met betrekking tot de breinbrekers
- Compendium gemandateerde bronnen
- Compendium individueel onderzoek 'voortraject'

1. Inleiding

Bij de herdenking van het vijftigjarige jubileum van het einde van de Tweede Wereldoorlog in het voorjaar van 1995 leken historici en commentatoren eensgezind van mening dat het hoofdstuk van de Tweede Wereldoorlog langzamerhand wel kon worden gesloten. Maar die zomer verschenen dwingend de kwesties van geroofd goud en geroofd joods bezit op de internationale politieke en journalistieke agenda. Vijf commissies werden er in Nederland in het leven geroepen om te onderzoeken wat er in de oorlog met de eigendommen van de joden in Nederland was gebeurd, en of dat bezit na de oorlog tijdens de periode van het rechtsherstel weer bij de rechthebbenden (overlevenden of erfgenamen) was teruggekomen. Afgezien van de conclusies met betrekking tot het rechtsherstel van de kunstvoorwerpen in joods bezit¹, was de conclusie dat rechtsherstel in grote lijnen had plaatsgevonden, maar dat er ook sprake was van tekortkomingen.² Als gevolg van deze bevindingen besloten de overheid, de banken, beurs en verzekeraars dat de financiële tekortkomingen van het rechtsherstel dienden te worden rechtgezet. Voor dit doel hebben overheid, de Amsterdamse effectenbeurs, banken en het verzekeringswezen in het voorjaar van 2000 764 mln. gulden ter beschikking gesteld. Het merendeel van dit bedrag zou worden verdeeld over individuele personen, terwijl maximaal 20% aan collectieve joodse doelen zou worden uitgekeerd. In korte tijd werd een organisatie in het leven geroepen om dit geld aan de joodse belanghebbenden en hun plaatsvervangers uit te keren: Bureau Marorgelden. Dit bureau was werkzaam voor twee besturen: het bestuur Stichting Marorgelden Overheid (SMO) voor de overheidsgelden en de Stichting Individuele Marorgelden (SIM) voor de private gelden – afkomstig van de beurs, banken en verzekeraars. Namens het SMO-bestuur ontving Kamer I de bevoegdheid om besluiten te nemen omtrent de toekenning van een uitkering. Kamer I was ook bevoegd voorzover nodig en met inachtneming van het uitkeringsreglement nadere beoordelingscriteria vast te stellen.

¹ Het eindrapport van de Commissie Ekkart verschijnt binnenkort als laatste.

² Zie: P.W. Klein, *Het rechtsherstel gewogen. Vragen met en zonder antwoord*. Bijlage 2 van het Eindrapport van de Contactgroep Tegoeden WO-II, Amsterdam (2000).

Eveneens was opdracht verleend aan KPMG Management Services³ om de uitvoering van de administratieve en financiële werkzaamheden op zich te nemen. Prioriteit in de werkzaamheden van het bureau van de stichting⁴ had voorlopig de uitkering aan individuele personen. Pas als deze operatie zou zijn afgerond zou de verdeling van de collectieve gelden ter hand worden genomen.

Vanaf 4 december 2000 konden de claims worden ingediend, terwijl de sluitingstermijn voor het aanvragen van de uitkering was vastgesteld op 31 december 2001. Het SMO-bestuur had het recht die termijn indien nodig met een jaar te verlengen.

De eerste betalingen werden vóór 1 januari 2001 verricht. Sindsdien zijn tot november 2002 ruim 36 duizend claims van over de gehele wereld behandeld, waarvan 95% positief is beschikt. Voordat tot een beschikking kon worden besloten, diende iedere aanvraag te worden geverifieerd. Die verificatie hield in dat aan de hand van historisch archiefmateriaal zou worden getoetst of de belanghebbende voldeed aan de criteria, die daarvoor in gezamenlijk overleg waren vastgesteld en in de Nederlandse Staatscourant waren gepubliceerd (zie paragraaf 2).

In dit eindverslag betreffende de verificatie is beschreven hoe de toetsing van die duizenden aanvragen in zijn werk is gegaan. Daarbij is aandacht besteed aan de voorbereidende fase, de zoektocht naar bronnen en archiefbestanden, de organisatie van de bruiklenen en de digitalisering van bronnen, en de totstandkoming van de regels van mandatering. Vervolgens komen de verschillende fasen van het verificatieproces aan de orde. Tevens is aandacht besteed aan enkele veelvoorkomende problemen die zich voordeden bij de verificatie van moeilijke aanvragen, die in de wandelgangen van het bureau de naam ‘breinbrekers’ kregen. Voorts zijn enkele bijlagen opgenomen met onder meer diverse statistische gegevens.

Het gaat hier nadrukkelijk niet om een eindverslag van alle werkzaamheden van Bureau Marorgelden. De taken en werkzaamheden van de beide besturen, de ondersteuning door het bureau, de voorbereiding van de collectieve uitkering, en de afhandeling van de bezwaar- en beroepschriften zullen elders beschreven worden.

2. Het voortraject

De kern van het werk van de afdeling verificatie van Bureau Marorgelden werd bepaald door de criteria die waren vastgesteld door het CJO (Centraal Joods Overleg), de Stichting Platform Israel en het Adviescollege Restitutie en Verdeling. Zij waren neergelegd in het Uitkeringsreglement dat door de besturen van respectievelijk de Stichting Marorgelden Overheid en de Stichting Individuele Marorgelden is aanvaard. Op 8 januari 2001 is het uitkeringsreglement in de Nederlandse Staatscourant gepubliceerd.

In aanmerking als belanghebbende kwamen:“

- a) natuurlijke personen, geboren vóór 8 mei 1945 uit tenminste één Joodse ouder en twee Joodse grootouders aan de kant van die ouder, alsmede
- b) natuurlijke personen, geboren vóór 8 mei 1945, die wegens hun Joods-zijn in of vanuit Nederland zijn vervolgd dan wel beroofd,

voorzover deze onder a) en b) bedoelde personen gedurende de periode van de Tweede Wereldoorlog enige tijd woonplaats binnen het Koninkrijk in Nederland hadden en op 8 mei 1945 nog in leven waren”.⁵

Ook was het mogelijk voor (pleeg)kinderen of partners van overleden belanghebbenden een uitkering te ontvangen als plaatsvervanger, mits zij zelf geen belanghebbende waren en mits de belanghebbende was overleden na 8 mei 1945. De gezamenlijke plaatsvervangers van één

³ In het vervolg genoemd: KPMG

⁴ In het vervolg: Bureau Marorgelden

⁵ *De Nederlandse Staatscourant*, 8 januari 2001, p. 1 en p. 14.

belanghebbende zouden echter nooit meer kunnen ontvangen dan de belanghebbende zelf zou hebben ontvangen wanneer hij nog in leven was geweest.

Vooruitlopend op de oprichting van Bureau Marorgelden is reeds in de zomer van 2000 met verschillende doelstellingen voor ogen historisch onderzoek gedaan. In de eerste plaats kreeg het NIDI (het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut) opdracht van het CJO en de Stichting Platform Israel om te onderzoeken hoe groot het aantal personen zou kunnen zijn dat in aanmerking zou komen voor een uitkering van de Joodse oorlogstegoeden. Daarbij moest rekening worden gehouden met zowel overlevende belanghebbenden, als met plaatsvervangers ((pleeg)kinderen of partners) van belanghebbenden die sinds de bevrijding waren overleden. De uitkomsten van het onderzoek werden neergelegd in het rapport *Schatting individuele verdeling joodse tegoeden* door Evert van Imhoff en Hanna van Solingen, dat uitkwam op 21 september 2000. Het was noodzakelijk een schatting te maken van het aantal te verwachten uit te keren *porties*, om vast te stellen hoe groot de eerste (voorlopige) uitkering moest zijn. Een tweede uitkering zou in een later stadium volgen om het resterende bedrag over het dan inmiddels bekende aantal rechthebbenden te verdelen. Om tot een zo goed mogelijke schatting te komen is binnen deze opdracht ook onderzoek gedaan naar de achtergronden van halfjoden, personen die voor een deel officieel niet door de bezetter zijn vervolgd, maar wel in aanmerking konden komen voor een uitkering van Maror.⁶ Dat was het geval wanneer zij één joodse ouder hadden, die zelf weer twee joodse ouders had. Het door het NIDI ondernomen onderzoek is vanwege de aandacht voor de groep halfjoden inhoudelijk ook van belang gebleken voor de verificatie. In paragraaf 9 wordt hierop verder ingegaan.

Met betrekking tot de schatting van het aantal mogelijke aanvragen was de conclusie van de NIDI-onderzoekers dat tussen de 24.925 en 31.723 porties te verdelen waren. Ongeveer 40% hiervan zou bestemd zijn voor plaatsvervangers van na de bevrijding overleden rechthebbenden. Het aantal aanvragen (van belanghebbenden en plaatsvervangers) zou dus boven die aangegeven aantallen uit kunnen stijgen, omdat er voor één overleden belanghebbende gemiddeld meer dan één plaatsvervangers kon worden verwacht.

Het tweede voorbereidende onderzoek dat van direct belang was voor de verificatie was het werk dat de Werkgroep Archieven Joodse Tegoeden in augustus 2000 verrichtte. De werkgroep is ingesteld door de Werkgroep Organisatorische Voorbereiding Verdeling Tegoeden en had de opdracht een verkennend onderzoek te doen naar mogelijk bruikbare archieven en een concept te maken voor een toetsingssysteem met behulp van deze bronnen. De bevindingen werden neergelegd in het *Rapport Werkgroep Archieven* door Joop Sanders (CJO) en Jef Duterloo (Ministerie van Financiën). Dit rapport richtte zich “met name op het bepalen van de kwaliteit van historische bestanden in relatie tot het te bereiken doel, namelijk snel, het liefst gedigitaliseerd, controleren of iemand in aanmerking komt voor een uitkering”.⁷ Hierbij dacht men in concreto aan het maken van twee soorten bestanden: een trefbestand en een zoekbestand. De eerste zou een bestand moeten zijn waarbij “als de naam van de aanvrager in het bestand wordt aangetroffen, er slechts een te verwaarlozen kans bestaat dat de aanvrager niet in aanmerking komt voor een portie/unit”. Het resultaat van een match tussen de aanvrager en de persoon in het bestand zou een directe, automatische toewijzing zijn. Een zoekbestand zou van dienst kunnen zijn om te onderzoeken of iemand die in het eerste trefbestand niet voorkomt toch in aanmerking komt voor een uitkering.⁸ Men

⁶ Voor hen gold dat zij als groep door gebreken in het naoorlogse rechtsherstel waren benadeeld, en daarom tot de uitkeringsgerechtigden werden gerekend.

⁷ Rapport werkgroep archieven, 29 augustus 2000, p. 2.

⁸ Idem, p. 4.

dacht dan aan de mogelijkheden die liggen in het aantreffen van de aanvrager in verschillende, elkaar aanvullende bestanden. In een bijlage werden twee voorbeelden gegeven voor het opstellen van een controleboom, waarin stapsgewijs de verificatie kon worden uitgevoerd.

Na consultering van deskundigen van het Algemeen Rijksarchief (nu: Nationaal Archief, NA), het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), het Nederlandse Rode Kruis (in het vervolg: NRK), de Pensioen- en Uitkeringsraad (PUR) en het digitaliseringsbedrijf Microformat werd het advies uitgebracht dat een aantal bronnen geschikt waren om op te nemen in een direct controlesysteem ter toetsing van de aanvragen. Het ging om de volgende bronnen:

- Het kaartenbestand van de Liquidatie Van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS-bestand) van het Ministerie van Financiën;
- het archief van de Centrale Administratie Duitse Schade Uitkeringen II (Cadsu II), eveneens van het ministerie van Financiën;
- het namenbestand van de centrale administratie Duitse schade uitkeringen I (Cadsu I-bestand), bewaard op het Nationaal Archief (NA);
- HSSPF-bestand (uit het archief van de *Höhere SS- und Polizeiführer*) op het NIOD⁹.

Andere bestanden/ bronnen werden (nog) niet voor een trefbestand geschikt geacht, wel voor de toetsing van moeilijke aanvragen. Met name ging het bij het laatste om bronnen in het archief van het NRK, het bestand van de PUR en diverse bronnen op het NIOD. Tevens werd geadviseerd enkele van deze bestanden die voor directe toetsing geschikt werden geacht, te laten digitaliseren.

Volgend op het rapport is in september 2000 besloten de bovengenoemde vier bronnen te digitaliseren. Van de LVVS ontstond een digitale lijst met namen en (onvolledige) andere op de kaartjes vermelde gegevens, zoals geboortedatum, adres en dergelijke.

De 'HSSPF-lijsten' betroffen registraties van joden uit 1941 en 1942, door de gemeenten toegezonden aan de *Zentralstelle*, die ressorteerde onder de *Höhere SS- und Polizeiführer*. De registraties waren opgesteld naar aanleiding van de aanmeldingsverordening (VO 6/1941) van januari 1941 en waren voorzien van gegevens van de Bevolkingsadministratie, veelal afkomstig uit het najaar van 1941 tot de zomer van 1942. Deze lijsten werden in zogenoemde TIFF-afbeeldingen per pagina gedigitaliseerd, zonder digitale zoek sleutel op naam.

De kaartenbak van het Cadsu II-archief betrof de centrale administratie Duitse schade uitkeringen, die halverwege de jaren zestig werden uitgekeerd wegens immateriële schade door vrijheidsberoving. Zowel de kaartenbak als de dossiers zijn bewaard gebleven. Hierdoor was het mogelijk een 'geschoonde' database te vervaardigen. In oktober 2000 maakten medewerkers van KPMG van de kaartenbak een bestand dat op de criteria van Maror was toegesneden. Op grond van de Cadsu-dossiers werden de namen van personen die niet Maror-gerechtigd waren, weggelaten. Dat betrof bijvoorbeeld de namen van niet-joodse personen die wegens verzetsactiviteiten indertijd een Cadsu-uitkering hadden ontvangen. Andersom werden de namen van joden die in het Cadsu toekenningssysteem waren afgewezen, in het nieuwe bestand opgenomen wanneer zij aan de Maror criteria voldeden.

Het kaartenbestand van het in Berlijn bewaarde Cadsu I-archief was reeds eerder gedigitaliseerd. Het betreft uitkeringen aan joodse overlevenden van de oorlog die in de jaren zestig werden betaald als vergoeding voor geleden materiële schade.

3. De afdeling verificatie

Een van de aanbevelingen van het Rapport Werkgroep Archieven was zo spoedig mogelijk professionele historici in dienst te nemen om het verificatieproces verder voor te bereiden en

⁹ Zie voor bijzonderheden over LVVS en Cadsu II respectievelijk p. 76-78 en p.181 in: J.M.L. van Bockxmeer, P.C.A. Lamboo, H.A.J. van Schie, *Onderzoeksgids archieven joodse oorlogsgetroffenen*, Den Haag, 1998.

te begeleiden. Het kantoor was nog in oprichting en de besturen SMO en SIM, evenals Kamer I, waren nog niet officieel geïnstalleerd. Echter, om op tijd met de eerste betalingen te beginnen, was het noodzakelijk een aantal zaken direct te regelen. Het meest urgent was de advisering van Kamer I (in oprichting) ten aanzien van de mandaten op grond waarvan KPMG de aanvragen kon beschikken. Kamer I van de Stichting Marorgelden Overheid moest precieze instructies geven aan het uitvoeringsorgaan om namens haar te kunnen toe- of afwijzen. Die instructies werden in mandaten vastgelegd. Alvorens Kamer I die mandaten gaf, diende zij geïnformeerd te worden over de inhoud van de bronnen en de wijze waarop verificatie door middel van die bronnen mogelijk was. De afdeling verificatie voorzag Kamer I van die informatie in de vorm van notities en adviezen ten aanzien van de te gebruiken bronnen. Voorts moesten de bruiklenen van de archiefbestanden formeel worden geregeld, evenals het digitaliseren van bestanden en de bouw van een automatisch verificatiesysteem door KPMG.

Op 16 oktober werd de eerste historicus geëngageerd die in overleg met de stichting in oprichting en de interim directeur van het bureau een klein team moest samenstellen. In november 2000 werden voorlopig nog twee geschiedkundigen aangesteld. Het team bestond uit historici die allen ervaring hadden met onderzoek op het gebied van de jodenvervolgung tijdens de Tweede Wereldoorlog, de nasleep, en de problematiek van roof en rechtsherstel van joods bezit.

De algemene taak van de historische sectie, later de afdeling verificatie genoemd, was het voorzien in de benodigde deskundigheid op historisch gebied aan Bureau Marorgelden. In het bijzonder gold de behoefte aan historische kennis ten behoeve van een verantwoorde inhoudelijke beoordeling of de aanvragen voldeden aan de criteria die in het uitkeringsreglement zijn vastgelegd. De verificatie zou zijn gebaseerd op historisch archiefmateriaal dat zowel betrekking heeft op het gebied van de Tweede Wereldoorlog en zijn nasleep, als op het gebied van (joodse) cultuur en genealogie. De aanbeveling van het Rapport Werkgroep Archieven was overgenomen om een corpus van historische bronnen en archiefbestanden samen te stellen en deze in een automatisch verificatiesysteem op te nemen, zodat een zo groot mogelijk percentage van de aanvragers automatisch zou worden geverifieerd. Maar voor de aanvragen die niet op deze wijze kon worden geverifieerd diende ook een procedure te worden voorbereid, zodat de verificatie - na ontvangst van meer relevante informatie van de aanvrager - door middel van nader onderzoek plaats zou kunnen vinden. Ook voor deze categorie werd gestreefd naar een zo gestructureerd en efficiënt mogelijke procedure. Naast de voorbereiding van deze procedure zou ook het daadwerkelijke individuele verificatieonderzoek in de zeer moeilijke gevallen door de afdeling verificatie worden gedaan. Bij het SMO-bestuur en Kamer I overheerste de mening dat daar waar de aanvrager moeite had om aan de hand van documentatie aannemelijk te maken dat hij of zij in aanmerking kwam voor de uitkering, het bureau zelf het nodige onderzoek zou verrichten om de documentatie te vinden. Deze houding werd geïnspireerd door de overtuiging dat bij deze uitkering zoveel mogelijk vermeden diende te worden dat de aanvragers de procedure als 'kil' en bureaucratisch zouden ervaren.

Hoewel de schatting van het NIDI duidelijkheid verschafte over het mogelijke aantal aanvragers, was het nog onduidelijk hoe groot het feitelijke aantal aanvragers zou zijn. Dat gold ook voor het percentage moeilijk te verifiëren aanvragen. Hierdoor was het moeilijk een planning te maken. Maar duidelijk was wel dat gezien het grote aantal verwachte aanvragen voor een uitkering het een juiste keuze was prioriteit te geven aan een efficiënt verificatiesysteem.

De formatie van het team historici bleef van najaar 2000 tot 1 mei 2001 drie personen, die zich bezig hielden met de voorbereiding (en later ook begeleiding) van de verificatie. Tussen

1 mei en 1 september 2001 waren er in totaal vijf historici, waarvan drie (verdeeld over 2, 4 fte) werkten aan individueel onderzoek ten behoeve van de verificatie van moeilijke aanvragen. Tussen 1 september 2001 en 1 juli 2002 werkten vier historici (verdeeld over 3,4 fte) aan de verificatie van moeilijke aanvragen. Daarna werkte nog één persoon aan de afhandeling van de laatste onderzoeken en de afronding van de verificatiewerkzaamheden, tot 31 december 2002.

4. De Werkgroep Verificatie

Om volop de expertise van de eerder betrokken externe deskundigen te kunnen raadplegen werd in oktober 2000 een werkgroep bijeengeroepen, de naar de toenmalige interim directeur genoemde Werkgroep-Dona. Deze was in zekere zin een voortzetting van de Werkgroep Archieven Joodse Tegoeden. Behalve de historici van Bureau Marorgelden (i.o.) waren de eerder geraadpleegde deskundigen van de verschillende archiefinstellingen en de opstellers van het Rapport Werkgroep Archieven lid van deze werkgroep. In deze beginfase werd besloten voorlopig op zeer regelmatige basis bijeen te komen. De naam werd in de loop van de eerste maanden gewijzigd tot Werkgroep Verificatie.

Op 18 januari 2001 heeft de werkgroep op verzoek van Kamer I een seminar gegeven, waarin diverse leden van de werkgroep een presentatie hielden. Ook was er een vragenforum waarbij leden van Kamer I en genodigden uit diverse joodse organisaties vragen konden stellen. Er werd een documentatiemap gemaakt met achtergrondinformatie over de diverse, tot dan toe onderzochte bronnen.

Na enkele voorbesprekingen vergaderde de werkgroep in totaal twintig maal, aanvankelijk vrijwel eenmaal per week, tussen april en juni 2001 ongeveer tweemaal per maand. De eerste taak was het voorbereiden van de mandaten van Kamer I aan de uitvoerende instantie. De werkgroep is bij de totstandkoming van alle adviezen betrokken geweest. Voorts was gedurende de eerste maanden het doel van de bijeenkomsten voornamelijk het inventariseren, onderzoeken en beoordelen van bronnen die in de verschillende fasen van verificatie bruikbaar zouden zijn. Daartoe behoorde ook de beoordeling van het nut van het digitaliseren van bepaalde bronnen en het signaleren van mogelijke complicaties bij de verificatie.

In een later stadium werden in de werkgroepbijeenkomsten met enige regelmaat concrete aanvragen besproken, die anoniem werden voorgelegd. Dit betrof moeilijk te verifiëren aanvragen, waarbij gezamenlijk werd nagegaan wat de doeltreffendste wijze van verifiëren zou zijn. Deze besprekingen droegen bij tot een zo efficiënt mogelijke aanpak van de tijdrovende toetsing van de moeilijk te verifiëren aanvragen, die alleen door individueel onderzoek konden worden opgelost. De externe leden van de werkgroep zijn nooit in individuele gevallen betrokken geweest bij toe- of afwijzing van een aanvraag. Dat behoorde niet tot de bevoegdheden waarmee zij door hun werkgevers (ministeries of archiefbeheerders) naar de Werkgroep Verificatie waren afgevaardigd. Wel hebben zij informatie gegeven ten behoeve van concrete aanvragen of hebben zij – in een later stadium – in de desbetreffende instelling waar zij werkzaam waren nagegaan of de namen van specifieke aanvragers in bepaalde bronnen voorkwamen.

Toen eenmaal de fase waarin de voorbereiding van de verificatie (zowel de adviezen m.b.t. gebruik van bronnen als de bespreking van concrete moeilijke gevallen) voorbij was, is besloten de werkgroep voorlopig niet meer bijeen te roepen. Pas bij het eind van de werkzaamheden van de afdeling verificatie is de afsluitende bijeenkomst gehouden, 16 december 2002. De werkgroep verificatie bestond tussen juni 2001 en december 2002 de facto alleen uit interne leden: de historici in dienst van Bureau Marorgelden.

5. Adviezen aan Kamer I

Adviezen / Mandaten

Op 17 december 2000 werd het mandaatbesluit Stichting Maror-gelden Overheid genomen. Hierin werd bepaald dat Kamer I van de Stichting Maror-gelden Overheid bevoegd was besluiten te nemen omtrent toekenning van een (deel)unit/portie als bedoeld in het uitkeringsreglement. De Kamer was tevens bevoegd, met inachtneming van het uitkeringsreglement, nadere beoordelingscriteria vast te stellen. Met betrekking tot toekennen of afwijzen van aanvragen besloot Kamer I op 20 december 2000 de directeur van de uitvoeringsorganisatie KPMG een ondermandaat te verlenen tot het nemen van dergelijke besluiten.¹⁰

De Werkgroep Verificatie droeg in belangrijke mate bij aan de formulering van de adviezen aan Kamer I ten aanzien van de mandatering voor het gebruik van bronnen en bestanden door de uitvoerder. Leden van de werkgroep onderzochten (literatuur over) archieven, soms op locatie, en rapporteerden hun bevindingen aan de werkgroep. In de discussies van de werkgroep werden de bronnen op hun bruikbaarheid voor de verificatie geëvalueerd en werden specifieke voorwaarden ten aanzien van het gebruik van de bronnen voor de toetsing besproken. Van belang voor de evaluatie waren onder meer de volgende punten:

- Wat is de achtergrond van de bron, c.q. het archief.
- Welke gegevens in de bron zijn van belang voor de verificatie (vergelijking met de criteria) ?
- Wanneer het ging om een reeds gedigitaliseerd bestand: zijn er bewerkingen of correcties toegepast, en zo ja welke?
- Zijn er risico's aanwezig voor het ten onrechte toekennen van een aanvraag bij gebruik van de desbetreffende bron bij de verificatie van een aanvraag? Zo ja, hoe groot wordt de foutenmarge ingeschat?
- Als er sprake was van een positieve beoordeling diende een advies specificaties of voorwaarden aan te geven t.a.v. het gebruik van de bron: enkelvoudig, in geval van meervoudige toetsing: ter bepaling van welk gegeven – bijvoorbeeld joods-zijn of woonachtigheid?

Wanneer de werkgroep een positief oordeel velde over de betreffende bron, werd een advies voor Kamer I geformuleerd. Hierin werden de hierboven genoemde punten (advies, achtergrond, voor verificatie relevante feiten, eventuele bewerkingen of correcties en de risico's of foutenmarge, specifieke voorwaarden) opgenomen. Soms werd een uitgebreidere bronbeschrijving of –analyse opgesteld ter informatie van de leden van Kamer I op grond waarvan een gefundeerd oordeel over de te gebruiken bronnen door de leden mogelijk was. In totaal zijn 9 adviesnotities opgesteld voor Kamer I. Hierin zijn adviezen opgenomen ten aanzien van het gebruik van 39 bronnen voor verschillende fasen van de verificatie.¹¹ Soms met kleine tekstwijzigingen of verduidelijkingen ging Kamer I akkoord met de gegeven adviezen, zodat voor die bronnen en combinaties van bronnen mandaten werden afgegeven aan KPMG om conform die mandaten te beschikken.

Breinbrekers

Na mei 2001 ontwikkelde de behandeling van de moeilijk te verifiëren aanvragen zich tot de voornaamste taak van de afdeling verificatie. Wanneer aanvraagformulieren niet voldoende informatie bevatten om te kunnen beschikken op de aanvraag, gaf de uitvoerende instantie de dossiers door aan de werkgroep verificatie binnen Bureau Marorgelden. Ook als de gegevens die de aanvrager verstrekt had niet aan de hand van de gemandateerde bronnen konden

¹⁰ Zie Mandaatbesluit Stichting Maror-gelden Overheid en Besluit tot ondermandatering Stichting Maror-gelden Overheid, beide gepubliceerd in de *Nederlandse Staatscourant*, 8-01-01, p. 14.

¹¹ Zie Bijlage Compendium gemandateerde bronnen.

worden geverifieerd, kreeg de werkgroep deze dossiers voor nader onderzoek. Individueel onderzoek leidde uiteindelijk meestal tot een beschikking binnen de mandaten. In die gevallen waar dat niet kon, werden de casus voorgelegd aan Kamer I. De werkgroep bereidde dan per casus een advies voor, met een samenvatting van de onderzoeksresultaten en eventueel een advies met betrekking tot toe- of afwijzing. In de vergadering van Kamer I werd dan besloten tot een beschikking. Soms werd een casus terugverwezen voor nader onderzoek. Kamer I was van mening dat zoveel mogelijk onderzoeksopties dienden te worden geëxploreerd. Soms werden door het individueel onderzoek bronnen gevonden die voor vergelijkbare gevallen ook bruikbaar waren. Dan gaf de Kamer alsnog een mandaat af voor de betreffende bron. De werkgroep heeft voor 1402 aanvragen individueel onderzoek gedaan. Ongeveer 220 daarvan werden uiteindelijk aan Kamer I voorgelegd.

6. Bronnen en de problematiek van de verificatie

De uitkeringscriteria bepaalden de keuze van de historische bronnen die voor de verificatie gebruikt zouden worden. Het ging om bronnen die zowel betrekking hadden op de jodenvervolging gedurende de jaren 1940-1945, als om bronnen waaruit het joods-zijn van de ouders en grootouders (voor plaatsvervangers: grootouders en overgrootouders) van aanvragers kon worden aangetoond. Tot slot ging het om bronnen waaruit de woonachtigheid in Nederland zou kunnen blijken.

▪ *Bronnen met betrekking tot de jodenvervolging in Nederland*

Alle bronnen waaruit zou blijken dat een belanghebbende slachtoffer is geweest van de jodenvervolging waren in principe bruikbaar. Maar niet altijd voor een enkelvoudige toetsing, omdat er meer criteria waren: het overleven van de oorlog en de woonachtigheid in Nederland. Zo is de bron *In Memoriam / L'Zecher*, de lijst van alle uit Nederland gedeporteerde, omgekomen joodse oorlogsslachtoffers¹² niet bruikbaar voor een enkelvoudige verificatie. Het gaat in deze bron immers niet om overlevenden van de oorlog, terwijl dat bij de Maror uitkeringen juist wel een criterium is. Wel was deze lijst zeer bruikbaar voor het aantonen van het joods-zijn van ouders of grootouders.

Wanneer de naam van een aanvrager in de lijst van de HSSPF werd aangetroffen met de aanduiding 'J', kwam deze bron toch alleen in aanmerking wanneer de aanvrager als belanghebbende aanvroeg, omdat daaruit meteen bleek dat hij de oorlog had overleefd. Was de aanvrager een plaatsvervanger, dan diende de belanghebbende in wiens plaats hij of zij aanvroeg (diens vader, moeder of partner) na de oorlog te zijn overleden. HSSPF kon daarnaast zeer bruikbaar zijn in de verificatie van de woonachtigheid: de persoon in kwestie woonde officieel in Nederland, anders zou hij niet op de lijst voorkomen. Ditzelfde gold voor sommige andere bronnen met betrekking tot de jodenvervolging, zoals de Joodse Raad Cartotheek, de Westerbork cartotheek en deportatielijsten.

▪ *Bronnen met betrekking tot het joods-zijn van ouders of grootouders*

Alle bronnen waaruit de daadwerkelijke vervolging van ouders of grootouders bleek (zoals *In Memoriam*) konden in principe worden beschouwd als bronnen waarmee het joods-zijn van diezelfde persoon kon worden aangetoond. Maar naast de joodse afkomst van ouders en grootouders diende ook de familierelatie tussen belanghebbende, ouder en grootouder te worden getoetst. Vaak konden de gezinskaarten van de burgerlijke stand uitsluitend bieden in deze gecompliceerde materie. Gezinskaarten stonden op naam van het gezinshoofd en de gegevens, zoals godsdienst en relatie tot de kaarthouder, van alle familieleden die op hetzelfde

¹² *In Memoriam*, uitgegeven door SDU-Koninginnegracht, Den Haag. De gegevens van dit boek zijn ontleend aan de gedenklijsten van de Oorlogsgravenstichting in Den Haag, die Bureau Marorgelden een digitale versie van *In Memoriam* in bruikleen heeft gegeven.

adres woonden stonden op die kaart vermeld. Hele families konden aan de hand van een of enkele kaarten worden gereconstrueerd. Ook persoonskaarten (opgemaakt na de wijziging van de administratie in de burgerlijke stand in 1938) konden uitsluitel geven over het joods-zijn, omdat ook daarop de godsdienst was aangegeven. De administratie van de afdelingen van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap konden eveneens uitsluitel geven, voor zover zij bewaard waren gebleven. Ook begrafenisregisters van de joodse begraafplaatsen bevatten de namen van personen die als joods konden worden beschouwd. Bij de toetsing van het joods-zijn van minstens één ouder met twee joodse ouders kon de historische reikwijdte terug in de tijd lopen tot medio negentiende eeuw. Bij plaatsvervangers kon het immers gaan om de grootouders van hun vader of moeder.

Het hebben van de Nederlandse nationaliteit was geen criterium, zodat ook buitenlandse vluchtelingen voor het naziregime die tijdens de bezetting in Nederland verbleven in aanmerking kwamen voor een Maror-uitkering. Vermoedelijk zou het noodzakelijk zijn om grootouders van destijds in Nederland verblijvende vluchtelingen in Duitse en Oost-Europese archieven terug te zoeken. De verwachting was dat in dergelijke landen inmiddels veel materiaal zelf verloren was gegaan of niet goed toegankelijk zou zijn voor onderzoek. De onderzoekers van Maror zouden afhankelijk zijn van onderzoek op afstand, veelal per brief of telefoon.

▪ *Bronnen met betrekking tot de woonachtigheid in Nederland*

In het uitkeringsreglement was vastgesteld dat om voor een uitkering in aanmerking te komen de belanghebbende enige tijd gedurende de bezetting in Nederland woonachtig moet zijn geweest. De meest geëigende bron, naast bepaalde archieven die met de vervolging te maken hadden, was de burgerlijke stand. Van iedereen die bij de burgerlijke stand stond ingeschreven werd na 1938 een persoonskaart aangemaakt. Hierop stonden naast de personalia als (voor)namen, geboortedatum, vermelding van ouders, echtgenoot en kinderen, geboorteplaats en nationaliteit, ook het adres en bij verhuizingen de datum. Wanneer iemand naar het buitenland vertrok, werd de persoonskaart naar het Vestigingsregister in Den Haag gezonden. Bij terugkeer en hervestiging in Nederland werd de persoonskaart weer gelicht en naar de gemeente van vestiging gezonden. Tot 1994 werden de persoonskaarten van overledenen naar het Centraal Bureau van de Genealogie gezonden. De kaarten van personen die na die tijd zijn overleden worden bewaard in de gemeente van overlijden.

Maar daar waar de persoonskaart geen uitkomst bood, moesten andere bronnen uitsluitel bieden. In feite kon ieder document, waaruit de woonachtigheid in Nederland binnen de vereiste data bleek, als bewijs dienst doen. Omdat deze categorie bronnen zeer variabel was, dienden zij wel aan Kamer I te worden voorgelegd. Ook gegevens waaruit de woonachtigheid in Nederland kon worden gededuceerd waren geldig, zoals het feit dat iemand in Nederland was geboren en aangegeven binnen de vereiste data: dan gold zowel voor de moeder als het kind dat aan het bewijs van woonachtigheid was voldaan.

Een andere categorie aanvragen waarbij naar verwachting de woonachtigheid moeilijk zou zijn te verifiëren betrof de mensen die in de loop van de bezetting naar het buitenland waren gevlucht. Degenen die na het einde van de oorlog in het buitenland bleven wonen, hebben zich niet bij de Joodse Coördinatie Commissie¹³ gemeld en de verwachting van de werkgroep was dat velen zich in de jaren zestig niet voor de Cadsu-uitkeringen hadden gemeld.

7. Bruiklenen en afspraken

Wanneer was bepaald dat een bepaalde bron bruikbaar was voor de toetsing en ook in het automatische systeem kon worden opgenomen werd nagegaan wat de bepalingen waren van

¹³ Zie paragraaf 9.

de archiefbewaarder van de desbetreffende bron. Meestal moest worden onderhandeld over bruikleen. Zoals in paragraaf 2 al is uiteengezet was bij het begin van het werk van Bureau Marorgelden van een aantal bronnen reeds bepaald dat zij zouden worden aangewend voor de verificatie. Hiervoor moest nog officieel een bruikleenovereenkomst worden gesloten. Ook de bestanden moesten nog aan het bureau overhandigd worden. Er werden strikte bepalingen over het gebruik van de bronnen vastgelegd in verband met privacy. Eveneens werd het aantal kopieën van een bestand vastgelegd. In de regel was er steeds sprake van maar één exemplaar, dat in bruikleen aan Bureau Marorgelden werd gegeven en daarna – met toestemming van de bruikleengever – door het bureau binnen de organisatie werd doorgegeven aan de uitvoerende organisatie. Die ondertekende een aparte regeling met insluiting van de in de bruikleen opgenomen bepalingen. De locatie waar de uitvoering plaats vond was een gesloten en beveiligde afdeling waar een beperkt aantal personen, allen medewerkers van deze organisatie of van Bureau Marorgelden, toegang hadden door middel van een pasjessysteem. Eveneens werd bepaald dat na beëindiging van de verificatiewerkzaamheden de bestanden ofwel zouden worden vernietigd, ofwel aan de bruikleengever worden geretourneerd.

Niet alle bronnen die voor de verificatie van belang waren konden in bruikleen worden gegeven. Dat geldt bijvoorbeeld voor de persoonskaarten, die op het Vestigingsregister, bij het CBG of bij plaatselijke gemeentelijke afdelingen Burgerzaken moesten worden geraadpleegd. Met het Vestigingsregister en het CBG werden door de afdeling verificatie afspraken gemaakt over de raadpleging van de kaarten. De uitvoerder zou lijsten met namen, wier persoonskaarten voor de verificatie vereist waren, toezenden aan de betreffende instantie, die kopieën van de betreffende kaarten zou toezenden.

Ook met andere instellingen werden afspraken gemaakt omtrent de wijze van verificatie, zoals met de PUR, het NRK en diverse Nederlands-Israëlitische Gemeenten.

8. Vertrouwelijkheid en geheimhouding

Bij in diensttreden van de onderzoekers van Bureau Marorgelden is vertrouwelijkheid afgesproken en die afspraak is in het arbeidscontract opgenomen. Ook de externe leden van de werkgroep hebben een geheimhoudingsverklaring getekend. Deze verklaring behelsde onder meer dat geen specifieke informatie naar buiten zou worden gebracht over de gang van zaken rond de verificatie (bijvoorbeeld over individuele gevallen). Maar de geheimhoudingsverklaring diende ook tegemoet te komen aan de behoefte aan de bescherming van privacy ten aanzien van de bronnen. Het was van belang dat de archiefhouder wist dat al het mogelijke was gedaan om de privacy van de gegevens te waarborgen en dat de bron alleen voor die doeleinden zou worden aangewend die in de bruikleenovereenkomst waren omschreven. Dit gold wat het verificatiewerk van Maror betreft met name voor de niet openbare gegevens die aanwezig waren bij joodse organisaties, zoals bijvoorbeeld een ledenbestand van een Joodse Gemeente. Ten tweede was vertrouwelijkheid van belang waar het bronnen of bestanden betrof, die nog niet waren gepubliceerd. Bureau Marorgelden heeft bij de aanvang van de werkzaamheden reeds een privacyreglement opgesteld.

9. De verificatie in de praktijk

algemeen

In een vroeg stadium was reeds besloten dat het eerste formulier dat een aanvrager zou moeten invullen zo eenvoudig mogelijk diende te zijn. De reden hiervoor was dat het SMO-bestuur de aanvragers niet meteen al wilde belasten met uitgebreide en pijnlijke vragen over de joodse achtergrond en het oorlogsverleden. Bovendien was de verwachting dat de namen van een groot aantal belanghebbenden in de eerste vijf gemandateerde bronnen zouden

worden gevonden. In de praktijk zou een match op grond van het eerste aanvraagformulier de verificatie in de eerste fase zijn. Pas wanneer de toetsing in deze fase geen besluit had opgeleverd zou de aanvrager een uitgebreidere vragenlijst worden toegezonden. Zodoende zouden de nodige aanknopingspunten voor verdere verificatie beschikbaar komen. Na toezending van het tweede vragenformulier was er sprake van verificatie in de tweede fase. Wanneer dit geen besluit opleverde werd de aanvraag voor individueel onderzoek doorgestuurd naar de werkgroep verificatie. Dan ging de derde fase in. In het algemeen gold dat bij de behandeling van de claims aan die van de oudste aanvragers en die van belanghebbenden de voorrang werd gegeven boven de aanvragen van plaatsvervangers.

de taak van de uitvoerder

KPMG was de uitvoerende instantie die door Kamer I resp. het SIM-bestuur was gemandateerd om de administratieve en financiële handelingen te verrichten die met de uitkering van de tegoeden te maken hadden. Dat hield in dat de aanvraagformulieren op het kantoor van de uitvoerder werden ontvangen en geadministreerd. Eveneens werd de eerste toetsing van de personalia verricht en gekeken of de aanvrager de benodigde gegevens had ingevuld en de vereiste bijlagen had meegezonden.

Bij de inhoudelijke verificatie moest worden nagegaan of de belanghebbende voldeed aan de criteria van het uitkeringsreglement. Als de belanghebbende in een gemandateerde bron werd aangetroffen dienden in principe drie gegevens aanwezig te zijn: voornaam (of voorletters), achternaam en geboortedatum. Wanneer dat het geval was en alle andere administratieve zaken waren gecontroleerd en in orde bevonden, kon worden toegewezen. Wanneer dat niet het geval was, zond de uitvoerder het tweede vragenformulier toe.

de eerste fase: toewijzing op grond van het eerste vragenformulier en vijf gemandateerde bronnen

Kamer I had voor de eerste fase mandaten afgegeven voor het gebruik van vijf bronnen op grond waarvan enkelvoudige toetsing kon plaatsvinden. Dat betekende dat toegewezen kon worden wanneer de belanghebbende in een van de bronnen werd aangetroffen. Het ging om de volgende bronnen:

- Cadsu I
- Cadsu II
- JCC
- HSSPF
- PUR

In vergelijking met de bronnen die in de voorbereidende fase waren gekozen voor toetsing in de eerste fase (zie paragraaf 2) ontbreekt de LVVS en is JCC toegevoegd. De Werkgroep Verificatie heeft het bestand van de LVVS bij nader inzien ongeschikt bevonden voor enkelvoudige verificatie en deze bron derhalve niet opgenomen in het eerste advies voor Kamer I. Het probleem was dat niet duidelijk was of er in het bestand alleen joodse cessie-crediteuren¹⁴ waren opgenomen. Daarnaast was bij veel namen in het LVVS-kaartsysteem geen geboortedatum opgenomen, zodat het bestand niet geschikt was voor directe, enkelvoudige toetsing.

Het JCC-bestand werd door de Werkgroep Verificatie onderzocht en geschikt bevonden voor verificatie in de eerste fase. Kamer I gaf een mandaat voor het gebruik van deze bron, nadat

¹⁴ Cessie-crediteuren kregen een rekening bij LVVS wanneer zij recht hadden op betaling uit de LVVS (voormalige Liro-) boedel. Niet alle cessie-crediteuren waren joods of beroofd.

deze was besproken op de bijeenkomst van 18 januari 2001¹⁵. Het betreft de registratie van uit concentratiekampen en uit onderduik teruggekeerde, uit Nederland afkomstige joden. Die registratie werd destijds ondernomen door de plaatselijke afdelingen van de Joodse Coördinatie Commissie. De lijsten waren in het kader van de wetenschappelijk onderzoek door het NIOD gedigitaliseerd.¹⁶

De Cadsu I en II bestanden, alsmede die van JCC waren als apart bestand in een database bij de uitvoerder opgenomen. HSSPF was vanaf het begin van het verificatiewerk als digitaal TIFF-zoekbestand beschikbaar. Op een iets later tijdstip werd een gedigitaliseerde versie van een deel van HSSPF opgenomen in het automatische verificatiesysteem. Met de PUR was een afspraak gemaakt voor raadpleging van zijn bestand. Alleen als een persoon onder bepaalde, in de mandaten genoemde voorwaarden bij de PUR bekend was, was er sprake van een match. Op grond van deze bronnen en corresponderende mandaten is 59% van de aanvragen in de eerste fase positief beschikt. Wanneer een belanghebbende niet in een van deze bestanden voorkwam, werd hij niet afgewezen, maar ging de aanvraag door naar de volgende fase. Dat hield in, zoals hiervoor is uiteengezet, dat er meer informatie over de belanghebbende noodzakelijk was om de aanvraag te kunnen toetsen.

de tweede fase: uitgebreid vragenformulier en nader onderzoek door de uitvoerder

De aanvrager ontving een tweede vragenformulier, waarin om meer informatie werd gevraagd met betrekking tot de achtergrond van de belanghebbende, diens ouders en grootouders, omstandigheden in de oorlog e.d. Eveneens werd gevraagd kopieën van eventuele documentatie toe te zenden. Bij terugontvangst van dit vragenformulier kon soms vrijwel direct worden toegewezen. Dit kon gebeuren doordat bijvoorbeeld de namen, geboortedata, of de plaats van overlijden van ouders of grootouders door de nieuwe informatie bekend waren geworden. Wanneer de (groot)ouders in de gemandateerde bronnen werden aangetroffen en de familierelatie met en de woonachtigheid van de belanghebbende was aangetoond, kon worden toegewezen.

Een groot aantal bronnen was gemandateerd voor deze fase van de verificatie, al dan niet in combinatie met andere bronnen. Dan was er sprake van de zogenoemde meervoudige verificatie, waarbij bewijs dat de belanghebbende joods was, de oorlog had overleefd en bovendien in Nederland woonachtig was (geweest) in verschillende, elkaar aanvullende bronnen werden aangetroffen.

In deze fase werden die aanvragen beschikt die op grond van de mandaten door KPMG konden worden getoetst. Voordat deze mandaten en de procedures tot stand kwamen waren in samenwerking tussen de historici van Bureau Marorgelden en de uitvoerders aan de hand van de ervaringen met de tweede vragenformulieren en daarvoor ondernomen individueel onderzoek gestandaardiseerde onderzoekstrajecten opgesteld. Die konden door KPMG worden uitgevoerd, zonder dat er deskundige interpretaties noodzakelijk waren. Het ging dan bijvoorbeeld om het opvragen van persoonskaarten bij het CBG en het Vestigingsregister, of het opvragen van informatie bij de joodse begraafplaatsen van de drie grote steden Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. Ook werden procedures ontwikkeld voor het aanvragen van historische woongegevens in Amsterdam, en gezinskaarten in de eerder genoemde drie grote steden ter controle van woonachtigheid, joods-zijn en familierelaties. Het individuele, gestandaardiseerde verificatieonderzoek begon begin april 2001, nadat de tweede vragenformulieren werden geretourneerd.

¹⁵ Zie hiervoor, paragraaf 4.

¹⁶ Zie *Onderzoeksgids*, o.c. p. 287.

Belangrijk gedurende de tweede fase van de verificatie was het voortschrijdende inzicht door de ervaring die historici en uitvoerders opdeden met de gegevens uit de vragenformulieren en het onderzoek dat daardoor werd gegenereerd. Zo ontstonden ook nieuwe inzichten in de mogelijkheden voor *indirecte verificatie*.

De *indirecte verificatie* hield in dat een aanvraag kon worden geverifieerd aan de hand van gegevens die voor een andere aanvrager reeds waren getoetst. Het betrof hier bijvoorbeeld het principe van het zogenoemde broer-zus criterium, waarbij de werkgroep aan Kamer I adviseerde om een mandaat te geven voor het toewijzen van een broer of zus van een reeds toegewezen belanghebbende, op voorwaarde dat de familierelatie bewezen was en de levensomstandigheden van de broers/zussen niet op enkele specifieke punten significant verschilden.

Bij de verificatie van het joods-zijn van de grootouders van belanghebbenden kwamen nieuwe inzichten naar voren. Zo bleek dat de verificatie van het joods-zijn van grootouders in bepaalde gevallen buitengewoon moeizaam en tijdrovend was. Dit had ondermeer te maken met het feit dat soms de personalia van de ouders van belanghebbenden wel bekend waren, maar niet van de grootouders. De zoektocht naar de persoonsgegevens van een generatie verder terug in de tijd en daaropvolgend onderzoek naar het joods-zijn van beide grootouders was zeer tijdsintensief. Waar dit toch lukte bleek telkens dat waar reeds bekend was dat één ouder joods was, het onderzoek naar de grootouders aantoonde dat ook beide grootouders aan die kant joods waren. De gedachte dat de eerdere richtlijn dat voor de toetsing van het hebben van één joodse ouder met twee joodse ouders aan de zijde van die joodse ouder steeds beide grootouders onderzocht moesten worden op joods-zijn, kon wellicht worden aangepast. De werkgroep onderzocht de vraag hoe groot de kans zou zijn dat een belanghebbende één joodse grootouder zou hebben aan de zijde van beide ouders, wanneer was vast gesteld dat één van de ouders aantoonbaar joods was. Na historisch en statistisch onderzoek was in het NIDI rapport reeds geconcludeerd dat die kans verwaarloosbaar was, gezien de samenstelling van de joodse bevolkingsgroep in de generaties waaruit de betreffende grootouders afkomstig waren. Aan de hand van de statistiek van de joodse bevolking in Nederland uit 1942¹⁷, het NIDI rapport, diverse literatuur en de ervaringen van de verificatie tot dan toe, kwam de werkgroep tot de conclusie dat die kans zeer klein was. Dat betekende dat bij de vaststelling dat één ouder aantoonbaar joods was, de beide grootouders van belanghebbende aan de kant van die ouder geacht werden joods te zijn. Bij het onderzoek van de werkgroep werd op verzoek van Kamer I ook aandacht besteed aan de groep van joodse emigranten uit Oost-Europa en Duitsland. De werkgroep zond vervolgens een notitie naar Kamer I, waarin Kamer I werd geadviseerd een mandaat te geven om toewijzend te beschikken wanneer naast de andere criteria bewezen was dat een belanghebbende één aantoonbaar joodse ouder had. De Kamer heeft het mandaat verleend. Hierbij werd geaccepteerd dat er een zeer kleine kans was dat iemand met één joodse ouder niet twee joodse grootouders had aan de kant van die ouder. Het mandaat is door het bestuur van de Stichting Marorgelden Overheid bekrachtigd. Door dit mandaat was het mogelijk een groot aantal aanvragen te beschikken die anders langdurig onderzoek hadden gevergd, terwijl de kans dat afwijzing het resultaat zou zijn geweest klein was. De toekenning van dit mandaat betekende echter niet dat er geen grootouderonderzoek meer werd gedaan. Dat bleef noodzakelijk in al die gevallen waar geen duidelijkheid was over de ouders van belanghebbenden. In de tweede fase van de verificatie, die zich uitstrekte van april 2001 tot najaar 2002, is 37% van de aanvragen geverifieerd.

¹⁷ *Statistiek der bevolking van Joodschen bloede in Nederland*, s'-Gravenhage, 1942.

de derde fase: breinbrekers

Die dossiers die niet in de hiervoor beschreven verificatietrajecten van de eerste en tweede fase konden worden beschikt, werden voor nader onderzoek in handen van de historici van Bureau Marorgelden gegeven. Het ging in totaal om 1402 dossiers, iets minder dan 4% van het totaal aantal aanvragen. Vanwege het lastige onderzoek dat met de meeste van deze dossiers gepaard ging, werden ze al gauw in de wandelgangen van Maror en KPMG 'breinbrekers' genoemd.

Verskillende soorten problemen moesten worden opgelost om tot een beschikking te komen, maar het ging vooral om twee hoofdvragen: had de belanghebbende twee joodse grootouders aan de kant van één ouder? en had de belanghebbende enige tijd gedurende de bezettingsperiode woonplaats in Nederland?

In ongeveer 60% van de breinbrekers ging het om het aantonen van de joodse achtergrond of afgeleiden daarvan. Het kon dan gaan over de vraag of een belanghebbende inderdaad het biologische kind was van een joodse vader, of vóór adoptie was geboren uit joodse ouders. Ook waren er aanvragen waarbij was aangegeven dat de belanghebbende was vervolgd, maar waar niet was aangegeven dat er twee joodse ouders aan de kant van een ouder waren. De vraag was dan waarom de persoon in kwestie vervolgd was.

In ongeveer 40% van de breinbrekers ging het om het aantonen van de woonachtigheid in Nederland. Bij een deel van de breinbrekers die met woonachtigheid te maken had was er sprake van vlucht uit Nederland gedurende de bezettingstijd. Voorts waren er minder vaak voorkomende categorieën van belanghebbenden die als Nederlandse joden in België en Nederlands-Indië woonachtig waren geweest gedurende de bezettingstijd. Het ging soms ook om in het buitenland woonachtige Nederlanders die gedurende de bezetting dienst hadden genomen bij de geallieerde strijdkrachten en al dan niet na september 1944 als militair in Nederland hadden verbleven.

Algemeen kan worden geconstateerd dat vooral wanneer de aanvraag afkomstig was van plaatsvervangers er regelmatig sprake was van een gebrek aan feitenkennis over de belanghebbende, meestal een van de ouders van de aanvrager, maar soms ook een partner van de aanvrager. De kinderen (plaatsvervangers) waren na de oorlog geboren, en de inmiddels overleden ouders waren niet zo spraakzaam geweest over de omstandigheden voor, in en na de bezettingstijd. Veelal waren de partners pas na de oorlog met de belanghebbende gehuwd. Hierdoor konden plaatsvervangers soms maar heel weinig gegevens overleggen. Dit feit heeft de verificatie van sommige aanvragen aanzienlijk vertraagd.

Hieronder volgt een beschrijving van enkele moeilijk te verifiëren categorieën aanvragen:

- aanvragers die ook na verzoek van de Stichting Marorgelden geen gegevens over ouders en grootouders, woonplaats e.d. van de belanghebbende konden overleggen.

De werkgroep probeerde door middel van honderden brieven met verzoeken om informatie aan de burgerlijke stand in binnen- en buitenland aan afschriften te komen van persoonskaarten, geboorteaktes en/of huwelijksaktes. Met die gegevens kon dan indien nodig verder onderzoek worden gedaan. Complicaties bleken er te zijn bij buitenlandse instanties, zowel in Duitsland en Oost-Europese landen, als bijvoorbeeld in België. Soms lukte het gewoon niet aan gegevens te komen, soms (in een minderheid van de gevallen) duurde het maanden eer antwoord kwam, ook na telefonische en schriftelijke rappels. Probleem was dat vaak slechts stapsgewijs onderzoek kon worden gedaan: na ontvangst van informatie moest op grond van die gegevens weer nieuwe informatie worden gezocht. Wanneer de ontvangst

van de benodigde informatie veel tijd in beslag nam, waarna vervolgonderzoek nodig was, waren de aanvragen langdurig in behandeling.

In de regel was er telefonisch of schriftelijk contact tussen de onderzoekers en de aanvragers, in de eerste plaats om meer gegevens of aanknopingspunten voor onderzoek te vragen, maar ook om uit te leggen dat er complicaties waren in het onderzoek, waardoor het langer duurde dan door Maror wenselijk werd geacht.

- De vaststelling van het joods-zijn als er geen enkele aanwijzing daarover in de bronnen te vinden was.

Het kwam regelmatig voor dat aanvragers aangaven dat belanghebbende joods was of twee joodse grootouders had aan de kant van één ouder. Bij onderzoek bleek dan dat op alle opgevraagde gezins- en persoonskaarten een andere godsdienst was vermeld. Als ook in andere beschikbare bronnen geen aanwijzingen waren gevonden dat er sprake was van joods-zijn of vervolging wegens joods-zijn, ontvingen deze aanvragers een brief waarin dit onderzoeksresultaat werd gemeld en waarin de aanvrager werd verzocht alsnog eventuele gegevens of aanwijzingen te overleggen op grond waarvan verder kon worden onderzocht. Wanneer niet binnen twee maanden nieuwe informatie zou worden gevonden of ontvangen, zou op grond van de op dat moment bekende informatie worden beschikt. In ongeveer 85 gevallen werd een dergelijke brief verzonden. Daar inmiddels een aantal van deze aanvragers had reeds een zogenoemde statusbrief van de uitvoerder ontvangen met dezelfde strekking¹⁸ was het aantal aanvragers met deze verificatie problematiek groter. Het resultaat leidde zelden tot meer duidelijkheid en in het merendeel van de gevallen werd afwijzend beschikt.

- De verificatie van vervolging/onderduik wegens joods-zijn.

Bij enkele aanvragen was aangegeven dat de belanghebbende vervolgd of ondergedoken was geweest. De vraag in verband met de verificatie was dan of de persoon in kwestie vervolgd was of ondergedoken was geweest omdat hij joods was, of omdat hij om andere redenen gevaar liep. Vaak konden dergelijke personen in andere bronnen worden aangetroffen waaruit het joods-zijn bleek. Als dat niet het geval was nam de werkgroep contact op met Yad Vashem, Stichting 40-45, NIOD, PUR en NRK voor verdere informatie. Dergelijke aanvragen werden aan Kamer I voorgelegd.

- De verificatie van het joods-zijn van grootouders van belanghebbenden die destijds in Suriname waren gevestigd.

In een beperkt aantal gevallen was de familie van de aanvragers in de negentiende en de eerste tientallen jaren van de twintigste eeuw afkomstig uit Suriname. In dat deel van het Koninkrijk der Nederlanden was er destijds geen burgerlijke stand en de archieven van de joodse gemeenten aldaar bleken deels niet meer aanwezig of ontoegankelijk. Na uitgebreid zoeken bleek de volkstelling in Suriname uit 1921, bewaard in het NA, een bron te zijn aan de hand waarvan het joods-zijn kon worden geverifieerd. Ook kon een enkele keer worden teruggevallen op genealogisch onderzoek. Dergelijke aanvragen werden voorgelegd aan Kamer I.

- De vaststelling van familierelaties wanneer de belanghebbende een buitenechtelijk kind was van een joodse vader.

¹⁸ Gedurende het verificatieproces is besloten in het algemeen aanvragers wier tweede aanvraagformulier langer dan drie maanden in behandeling was een brief te sturen waarin werd uitgelegd wat het probleem met betrekking tot de verificatie was. Tevens werd de ontvanger verzocht eventueel nog aanwezige informatie toe te zenden ter vergemakkelijking van de verificatie.

Meestal was er geen officieel document waaruit bleek dat de (vermeende) joodse vader ook werkelijk de biologische vader was. Wanneer de aanvrager aanwijzingen had die min of meer aannemelijk maakten dat de vermeende vader inderdaad de biologische was, werden die zo goed mogelijk nagetrokken. Soms bleek dat de biologische vader het kind had aangegeven of bij de geboorte aanwezig was geweest, en jarenlang met de moeder had samengewoond. Soms was er een document waaruit bleek dat betaling van de alimentatie was geregeld of waren er oude brieven die het vaderschap bevestigden c.q. zeer aannemelijk maakten. In de gevallen van biologisch vaderschap werden geen mandaten afgegeven. In principe werden deze casus apart door de werkgroep onderzocht en met een advies voorgelegd aan Kamer I. Het ging in 14 gevallen om biologische vaderschap. Daarnaast heeft de uitvoerder eveneens naar aanleiding van de controles van de bij de aanvraag overlegde gegevens, zoals de familierelatie, 22 gevallen van biologisch vaderschap aan Kamer I voorgelegd. Hierbij ging het om de beoordeling van de gegevens die door aanvragers waren overlegd en niet om onderzoek. In enkele gevallen werden dergelijk aanvragen als breinbreker naar de werkgroep doorverwezen.

Een vergelijkbaar probleem speelde in enkele gevallen van belanghebbenden die waren geadopteerd.

- De vaststelling van woonachtigheid van mensen die Nederland tijdens de bezetting (vaak in de meidagen van 1940) waren ontvlucht.

In een aantal gevallen kon de persoonskaart uitsluitel geven, omdat daarop in 1941 of 1942 bij controle door een ambtenaar van de burgerlijke stand was aangetekend dat de persoon in kwestie inmiddels met onbekende bestemming was vertrokken. Er was geen officieel gemeld vertrek, en een dergelijke aantekening werd in combinatie met andere gegevens door Kamer I erkend als sterke aanwijzing/bewijs dat de persoon was gevlucht. Eveneens kon vlucht na het begin van de oorlog aannemelijk worden gemaakt aan de hand van archieven van instellingen die met vluchtelingen te maken hadden gehad. De archieven van de Jewish Refugee Committee te Londen en de Burgerlijke Stand van Nederlanders in het buitenland konden ook in sommige gevallen uitsluitel geven. Het probleem was dat gegevens niet altijd consequent werden genoteerd, zodat soms juist datum van aankomst in Engeland niet was opgenomen in de desbetreffende bron. Een deel van deze aanvragen ging via Kamer I, omdat voor de zeer individuele bronnen geen mandaten waren afgegeven. Bijna 30 breinbrekers met een moeilijk te verifiëren woonachtigheid in Nederland vóór vlucht naar het buitenland zijn aan Kamer I voorgelegd.

- De vaststelling van woonachtigheid van Nederlanders die in het buitenland (hadden) verbleven.

Vaak was het vanaf de ontvangst van de aanvraag duidelijk dat het om joodse personen ging, maar was er geen enkele aanwijzing dat men enige tijd gedurende de bezetting in Nederland woonplaats had gehad. Deze problematiek kwam regelmatig bij belanghebbenden die Nederlandse joden waren, die zich voor de oorlog in België hadden gevestigd. Wanneer op grond van de gezinskaart die was aangemaakt in de oorspronkelijke Nederlandse woonplaats al bekend was dat de persoon in kwestie vóór de oorlog naar België was vertrokken, en er was noch bij het Vestigingsregister noch bij het CBG of de burgerlijke stand van de vermeende Nederlandse woonplaats een persoonskaart aanwezig, onderzocht de werkgroep nog via de burgerlijke stand in België of men ten tijde van de oorlog daar woonde. Onderzoek in België was tijdrovend. De uitkomst van dergelijk onderzoek was veelal dat niet aannemelijk was gemaakt dat de belanghebbende gedurende de oorlog enige tijd in Nederland had gewoond

- Aanvragen waarbij door onderzoek van de beschikbare bronnen een duidelijke discrepantie met de door de aanvragers aangedragen gegevens werd geconstateerd. In tenminste 14 aanvragen bracht nader verificatieonderzoek feiten aan het licht die zeer in strijd waren met de gegevens die aanvragers hadden verstrekt, en wel zodanig dat de onderzoekers de indruk kregen dat er wellicht sprake zou kunnen zijn van fantasieën of wanen. In enkele gevallen werden zeer onwaarschijnlijk lijkende gegevens en combinaties van gegevens in het aanvraagformulier vermeld. Dergelijke aanvragen zijn steeds onderzocht zoals in alle gevallen, onder het motto dat de werkelijkheid soms onwaarschijnlijker kan zijn dan fantasie. Wanneer de mededelingen waren gefalsifieerd of wanneer na uitputtend onderzoek geen verificatie van de verhalen mogelijk was gebleken werden deze aanvragen aan Kamer I voorgelegd. In enkele van deze 14 aanvragen was sprake van een ‘omgekeerde situatie’, waarbij door onderzoek was gebleken dat de (familie van) de belanghebbenden vermoedelijk tijdens de bezettingstijd aan de kant van de bezetter hadden gestaan of aantoonbaar nazi-sympathieën hadden gekoesterd. De kans is groot dat de aanvragers niet op de hoogte waren van de ware toedracht. In één geval was er sprake van vervolging om duidelijk andere redenen, waarbij de aanvrager oud genoeg was om dit te weten.

Van de 1402 onderzochte breinbrekers is ruim de helft (765) toegewezen. 637 Aanvragen zijn negatief beschikt, waarvan 126 via Kamer I.

10. Tot slot

Tussen december 2000 en november 2002 zijn ruim 36.000 aanvragen voor een uitkering door de Stichting Marorgelden behandeld. Die behandeling hield onder meer de verificatie van de aanvraag in: komt de belanghebbende in aanmerking voor de uitkering? Ofwel: voldoet hij of zij aan de criteria die in het uitkeringsreglement waren vastgelegd?

De opzet om een zo groot mogelijk deel van de aanvragen in een automatisch toetsingssysteem te verifiëren is geslaagd: 59% van de aanvragen is op die wijze goedgekeurd. Daarna is een zo gestandaardiseerd mogelijke procedure ontwikkeld om de overige aanvragen te beoordelen. Het ging hier echter om veel meer dan beoordelen. Een groot deel van het gestandaardiseerde onderzoekstraject, dat door KPMG werd uitgevoerd (de tweede fase), behelsde het verzamelen van verifieerbare gegevens omtrent de belanghebbende, opdat op die wijze een beschikking mogelijk zou worden. Van de resterende aanvragen is 37% in dit traject geverifieerd. De overblijvende dossiers, de breinbrekers, vroegen zeer tijdrovend onderzoek.

De afdeling verificatie van Bureau Marorgelden heeft bij benadering netto (zonder het algemene voorbereidende onderzoek aan het begin van het project meegerekend) gemiddeld iets meer dan 5 uur per breinbreker besteed. Bruto ligt de gemiddelde bruto besteedde tijd per breinbreker op ongeveer 9 uur. Ongeveer 33% van het totaal aantal afgewezen aanvragen is als breinbreker in onderzoek geweest.

De verwachting van de werkgroep verificatie dat een restgroep aanvragen problemen zou opleveren bij de toetsing is juist gebleken. De strategieën om die problemen op te lossen waren gedeeltelijk voorbereid en voor een deel werden zij tijdens het verificatieproces ontwikkeld naar bevind van zaken en met voortschrijdend inzicht door de ervaring met de eerdere breinbrekers. In de vergaderingen met Kamer I werd daar waar eventueel onduidelijkheid heerste over te verifiëren categorieën en individuele aanvragen consequente beslissingen genomen. Daar waar aan de hand van eerdere onderzoeksresultaten nieuwe mandaten konden worden verleend, gebeurde dat. Anderzijds verlangde Kamer I soms ook zeer uitgebreid onderzoek waar dat volgens de historici waarschijnlijk niet tot een beter

resultaat zou leiden. Zorgvuldig onderzoek moest in balans zijn met de stelling in het uitkeringsreglement dat de aanvrager aannemelijk diende te maken dat hij voor de uitkering in aanmerking kwam. De houding om zoveel mogelijk te onderzoeken heeft er waarschijnlijk toe geleid dat sommige aanvragers langer op de beschikking hebben moeten wachten. Maar anderzijds heeft het besluit historici in dienst van Bureau Marorgelden uitgebreid onderzoek te laten verrichten bij de moeilijk te verifiëren gevallen ook geleid tot meer toewijzingen dan wanneer de aanvragers zelf dat onderzoek hadden moeten doen. Een niet te verwaarlozen aantal aanvragen zou dan zijn afgewezen, terwijl men wel recht had op een uitkering. Die gedachte is de leidraad geweest voor het werk van de verificatie: dat zoveel mogelijk rechthebbenden een uitkering zouden ontvangen.

Bijlage 1: lijst van afkortingen

Cadsu	Centrale administratie Duitse schade uitkeringen
CBG	Centraal Bureau voor de Genealogie
CJO	Centraal Joods Overleg
HSSPF	<i>Höhere SS Polizeiführer</i>
i.o.	in oprichting
JCC	Joodse Coördinatie Commissie
LVVS	Liquidatie Van Verwaltung Sarphatistraat
NA	Nationaal Archief
NIDI	Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
NRK	Nederlands Rode Kruis
PUR	Pensioen- en Uitkeringsraad
SIM	Stichting Individuele Marorgelden
SMO	Stichting Marorgelden Overheid
VO	verordening